

Є. Смичок,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри фінансового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДЖЕРЕЛА «М'ЯКОГО ПРАВА» ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ ДОКТРИНИ

Загальноприйнятий підхід, відповідно до якого суди повинні у своїй діяльності керуватися виключно положеннями чинного законодавства (в широкому розумінні відповідного поняття – як приписами законів, так і нормами підзаконних нормативно-правових актів). Водночас непоодинокі випадки, коли суворобуква закону не здатна дати чітко вивірену відповідь щодо порядку правозастосування. У такому випадку суди часто звертаються до положень джерел «м'якого права».

Джерела «м'якого права» не мають сили обов'язкових до застосування норм права. Вони містять норми рекомендаційного характеру або ж положення переконливого характеру. Такого роду підхід зумовлюється тим, що джерела «м'якого права» інтегрують у собі положення, сформовані авторитетними інституціями. В умовах колізійності приписів чинного законодавства, прогалин у праві, наявності оцінних понять набувають актуальності системно сформовані позиції джерел «м'якого права», посиленням на які суди можуть забезпечити додаткову аргументацію власної позиції. Не є виключенням і судова практика щодо розв'язання податкових спорів, в якій можна знайти посилення на різноманітні джерела «м'якого права».

Перед тим як перейти до безпосереднього аналізу джерел «м'якого права» та їх ролі у формуванні судової доктрини з розв'язання податко-

вих спорів, потрібно визначити зміст поняття «джерела «м'якого права»». Поширений підхід, відповідно до якого під джерелами «м'якого права» (soft law) розуміють акти міжнародного права, які не обов'язкові до дотримання сторонами, що їх укладають. До таких джерел заведено відносити міжнародні угоди, які не укладені у формі міжнародних договорів (на них не поширюють свою дію положення Віденської конвенції про міжнародні договори), міжнародні меморандуми й резолюції тощо.

Такий підхід до визначення джерел «м'якого права», хоча поширений, однак його потрібно все ж таки розглядати як вузький. Водночас ми не можемо говорити, що поняття джерела «м'якого права» потрібно розглядати виключно крізь призму вузького підходу. Широкого підходу в аспекті визначення змісту поняття «джерела «м'якого права» дотримується Т.В. Матвеева, яка зазначає, що «м'яке право» – це не тільки не обов'язкові до застосування норми міжнародного права, але й інші документи (в тому числі й національні), які не характеризуються обов'язковою юридичною силою (наприклад, кодекси поведінки, модельні закони, правові керівництва тощо) [2, с. 66–67]. Своєю чергою С.О. Чеховська відзначає, що «м'яке право» формується недержавними суб'єктами, а його іманентною рисою є добровільне слідування суб'єктами права положенням, що отримали своє закріплення в актах «м'якого права»

[10, с. 8–12]. О.О. Шокіна зауважує, що під «м'яким правом» слід розуміти будь-які приписи, що формуються недержавними (не владними) суб'єктами права (як на міжнародному, так і на національному рівні) [11]. Концептуально аналогічної позиції дотримується з приводу цього питання і О.В. Муратова [3, с. 627–633].

Як влучно резюмує Ю.Б. Фогельсон, поняття «м'яке право» було інтегровано в правовий дискурс у зв'язку з появою нових суб'єктів права, котрі, буди недержавними суб'єктами, мають змогу формувати положення, які, не зважаючи на необов'язковість дотримання, через свою «авторитетність» отримують об'єктивну реалізацію в рамках суспільних відносин. Ключовою особливістю «м'якого права», на думку автора, є його створення та забезпечення реалізації без залучення державно-владних суб'єктів [9, с. 48–50]. Зі своєї сторони можемо додати, що дотримання положень «м'якого права» й справді спирається на змістовну послідовність сформульованих у них положень та авторитетність суб'єкта, який формує такі положення.

Насамперед потрібно відзначити, що раніше суди переважно скептично ставилися до джерел м'якого права. Роль джерел «м'якого права» почала стрімко зростати зі створенням нового Верховного Суду. Особливістю застосування «м'якого права» в судовій практиці є той аспект, що воно («м'яке право») виконує роль своєрідного «доповнення», додаткової аргументації, що підкріплює позицію суду. Водночас саме застосування «м'якого права» нерідко виводить позицію суду на якісно новий, вищий рівень. Джерела «м'якого права» сприяють концептуалізації правової позиції суду, а саме м'яке право нерідко сприяє доктринальному оформленню позиції суду.

У рамках відповідного дослідження ми спробуємо визначити основні завдання в контексті судової прак-

тики, розв'язанню яких сприяє застосування джерел «м'якого права». Так, джерела «м'якого права» в судовій практиці сприяють розв'язанню таких завдань:

1) доповнюють аргументацію суду, тим самим концептуалізуючи саму правову позицію;

2) є одним з інструментів подолання негативних явищ у праві.

Надалі буде доцільно розглянути особливості реалізації кожного з наведених вище завдань.

Доповнення аргументації суду.

Суди, формуючи власну правову позицію, нерідко стикаються з проблемою додаткової аргументації такої позиції. У таких випадках і стають у пригоді джерела «м'якого права». Саме джерела «м'якого права» дозволяють сформулювати суду позицію шляхом застосування формулювань, які змістовно розвивають нормативні положення. «М'яке право» не формулює обов'язкові для слідування правила поведінки. Не завжди можна сказати, що в рамках «м'якого права» взагалі формулюються хоча й необов'язкові, але правила поведінки. Часто в рамках відповідних джерел здійснюється поширювальне тлумачення нормативних положень, що має риси «прототипно-нормативного» регулювання. Тобто окремі ознаки нормативності (хоча й не обов'язкової до застосування) положення м'якого права й містять, проте вони не формалізують чітко визначені, самостійні правила поведінки. Доповнення аргументації суду положеннями м'якого права виконує своєрідну допоміжну функцію. У такому випадку йдеться не про формулювання на основі актів «м'якого права» власне позиції суду. Скоріше, головна ідея актів м'якого права полягає в тому, щоб розвинути ту аргументацію суду, що спирається безпосередньо на приписи нормативного, загальнообов'язкового характеру.

Подолання негативних явищ у праві. Джерела «м'якого права»

можуть виступати як своєрідні інструменти, що слугують розв'язанню комплексних проблем правозастосування. До таких проблем можна віднести:

- а) подолання колізій нормативного регулювання;
- б) заповнення прогалин у праві;
- в) неоднозначне тлумачення оцінних понять.

Тут потрібно зауважити, що прогалини в праві й колізії повною мірою слід розглядати саме як негативні явища в праві. Що ж стосується оцінних понять, то вони до негативних явищ у праві можуть відноситися з певним застереженням. Такого роду підхід зумовлюється тим, що в окремих випадках через неможливість деталізованого нормативного регулювання окремих аспектів суспільних відносин наявність оцінних понять є об'єктивно-необхідною. Водночас може відбуватися ситуація, коли неоднозначність тлумачення оцінного поняття призводить до порушення прав та інтересів особи, зумовлює покладення додаткового обов'язку на учасника суспільних відносин. За таких умов оцінні поняття можуть трактуватися як такі, що є негативним явищем у правозастосуванні. Саме в рамках джерел «м'якого права» можуть отримувати своє закріплення положення, які й визначають алгоритми подолання таких негативних явищ. Водночас такі положення «м'якого права», як правило, вирізняються системністю підходу до розв'язання проблеми правозастосування, комплексністю формулювань і доктринальним обрамленням. Саме в рамках відповідного завдання джерела «м'якого права» набувають рис ефективного інструменту допомоги правозастосовній практиці.

Як уже відзначалося, не останню роль у забезпеченні послідовності судової практики з розв'язання податкових спорів відіграють джерела «м'якого права». Слід зауважити, що в контексті розв'язання

податкових спорів джерела «м'якого права» забезпечують розв'язання як першого (додаткова аргументація), так і другого (подолання негативних явищ у праві) завдання. До джерел «м'якого права», які застосовуються судами в разі розв'язання податкових спорів, можна віднести:

- а) резолюції міжнародних організацій;
- б) висновки міжнародних неурядових організацій;
- в) науково-правові висновки.

Для наочнішої ілюстрації підходів до застосування джерел м'якого права під час розв'язання податкових спорів слід проаналізувати конкретні рішення Верховного Суду. Так, в Окремій думці (спільній) від 21 січня 2020 р. (справа № 820/11382/15) до постанови Верховного Суду в складі Палати з розгляду справ щодо податків, зборів, інших обов'язкових платежів Касаційного адміністративного суду, зазначалося таке: «<...> Європейська Комісія за демократію через право (Венеціанська Комісія) в Доповіді щодо верховенства права від 4 квітня 2011 року № 512/2009 зазначила, що однією зі складових частин верховенства права є правова визначеність; вона вимагає, щоб правові норми були чіткими й точними, спрямованими на те, щоб забезпечити постійну прогнозованість (передбачуваність) ситуацій і правовідносин, що виникають. Принцип правової визначеності передбачає, що органи державної влади повинні бути обмежені у своїх діях заздалегідь встановленими й оголошеними правилами, які дають можливість передбачити з великою ймовірністю та точністю заходи, що будуть застосовані представниками влади в тій чи іншій ситуації. Правова визначеність передбачає стабільність і цілісний характер законодавства, здійснення адміністративної практики органами державної влади на основі закону відповідно до принципу верховенства права, а також прозорість і демократизм

у разі прийняття владних рішень. Ідея передбачуваності (очікуваності) суб'єктом суспільних відносин правових наслідків (правового результату) своєї поведінки, яка відповідає наявним у суспільстві нормативним приписам, утворює основу принципу правової визначеності. Згідно з усталеною прецедентною практикою Європейського суду з прав людини, однією з вимог, що випливає зі слів «встановлений законом», є вимога передбачуваності. Питання забезпечення єдності практики також є складовим елементом принципу верховенства права. Отже, суб'єкт владних повноважень, виконуючи надані йому законом повноваження щодо вчинення дій чи прийняття індивідуальних актів стосовно конкретної особи, повинен дотримуватися згаданого принципу, забезпечуючи водночас сталість та єдність своєї адміністративної практики» [4].

Джерелом «м'якого права», на яке було зроблено посилання судом, є рішення авторитетної міжнародної неурядової організації – Європейської Комісії за демократію через право (Венеціанська Комісія). Судом звертається увага на положення щодо принципу верховенства права, а саме такої його інтегративної складової частини, як принцип правової визначеності. В аспекті принципу правової визначеності було концептуалізовано такі його вимоги:

- а) чіткість і точність нормативно-правових приписів;
- б) постійна прогнозованість (передбачуваність) розвитку правовідносин;
- в) стабільний і цілісний характер законодавства й адміністративної практики.

Водночас основний акцент робиться судом на вимоги принципу правової визначеності щодо передбачуваності суб'єктом суспільних відносин правових наслідків своєї поведінки (передбачуваність правового результату). Передбачуваність наслідків своїх дій надзвичайно важлива для платників податків. Такого

роду підхід зумовлюється тим, що відсутність правової визначеності в аспекті наслідків своїх дій – це насамперед економічні ризики для платника податків. Свій наочний вияв такі ризики можуть отримати, зокрема, у втраті платником податків права на отримання податкових вигод із податку на прибуток підприємств і податку на додану вартість. Відсутність такої передбачуваності правозастосування може зумовлюватися наявністю в податковому праві оцінних понять. У контексті цього особливої актуальності набуває проблематика, пов'язана з оцінно зумовленим підходом до формулювання на рівні законодавства концепції розумної економічної причини (ділової мети). Ми відзначаємо, що прогнозованість правозастосування нормативних положень, які регламентують доктрину ділової мети, буде відсутня до того часу, допоки не буде сформована стійка практика на рівні Верховного Суду з приводу застосування відповідних нормативних положень.

В аспекті застосування джерел «м'якого права» з процедурних питань цікаві посилання Верховного суду на такі міжнародні акти, як резолюції, в яких отримують свою формалізацію окремі вихідні положення права. Так, в Ухвалі Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 06 липня 2020 р. (справа № 818/1345/16) отримали своє закріплення такі положення: «Приписами пункту 2.5 Бангалорських принципів поведінки суддів від 19 травня 2006 року (Схвалених Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року № 2006/23) визначено, що об'єктивність судді є необхідною умовою для належного виконання ним своїх обов'язків. Вона проявляється не тільки в змісті винесеного рішення, а й в усіх процесуальних діях, що супроводжують його прийняття. Суддя заявляє самовідвід від участі в розгляді справи також у тому

випадку, коли в стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді» [8].

У такому випадку суд здійснив посилання на документ Економічної та Соціальної Ради ООН, який, не зважаючи на відсутність обов'язкового для застосування характеру, розглядається судом як такий, що містить цілком послідовні й влучні формулювання. Водночас податкових спорів відповідна позиція стосується опосередковано, тому що вона спрямована на розв'язання процедурних питань із приводу самовідводу судді, яка розглядала податковий спір. Посилання на відповідний міжнародний акт «м'якого права» було здійснено й в Ухвалі Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26 грудня 2019 р. (справа № 826/12108/18), де отримали своє закріплення такі положення: «Згідно з Бангалорськими принципами поведінки суддів, схваленими резолюцією № 2006/23 Економічної та Соціальної Ради Організації Об'єднаних Націй від 27 липня 2006 р., суддя заявляє самовідвід від участі в розгляді справи в тому випадку, коли в стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді. З огляду на викладене, відводу (самовідводу) підлягає суддя не лише в разі існування фактів, що свідчать про його упередженість, але й у тому випадку, коли в стороннього спостерігача могли б виникнути обгрунтовані сумніви в безсторонності судді» [7]. Таким чином, ми повинні резюмувати, що Бангалорські принципи, не зважаючи на те, що є «м'яким правом», відіграють значну роль у розв'язанні процедурних аспектів у разі здійснення судочинства, зокрема й під час розв'язання податкових спорів.

Ще одним різновидом джерел «м'якого права», положення якого отримують своє закріплення в рамках судових рішень, які стосуються розв'язання податкових спорів,

є науково-правові висновки. У такому випадку потрібно зазначити, що науково-правові висновки належать до такої категорії джерел права, як правова доктрина. Так, в Постанові Верховного Суду В складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 15 травня 2019 р. (справа № 825/1496/17) було закріплено такі положення: «Звертаючись до узагальненого висновку, викладеному в Науковому висновку члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді, доцента кафедри адміністративного й фінансового права Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидата юридичних наук, доцента Ільницького Олега Володимировича щодо питань встановлення місцевих податків і зборів органами місцевого самоврядування (на підставі розгляду звернення судді Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду В.В. Хошуляка) й науково-правовому експертному дослідженню щодо впливу принципу стабільності податкового законодавства на реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування, яке проведене завідувачем кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академіком Національної академії правових наук України, доктором юридичних наук, професором М.П. Кучерявенко й асистентом кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидатом юридичних наук Є.М. Смичком, Суд зазначає таке <...>» [5].

Стосувався відповідний науково-правовий висновок застосування принципу стабільності в аспекті встановлення місцевих податків і зборів. Особливістю судового рішення є пряме посилання суду на науково-правовий висновок. Раніше суди могли брати за основу своїх рішень науково-правові висновки, проте не робили прямих посилань на це (посилання на сам науково-правовий висновок і його

авторів). У такому ж випадку в рамках рішення суду прямо було сформувано посилання на правову доктрину й викладено окремі узагальнені положення, що були сформульовані в таких висновках. Водночас, як не парадоксально, під час направлення наукових висновків у суди важливо правильно назвати такий висновок. Якщо в назві висновку, який стосується загальноправових (галузевих) питань, застосувати термін «експертний», то з великою долею ймовірності він не буде прийнятий судом до уваги.

Такий висновок зумовлюється приписами Кодексу адміністративного судочинства України, а саме ч. 1 ст. 112 відповідного кодифікованого акта, де зазначається, що «висновок експерта в галузі права може стосуватися виключно двох категорій питань:

1) застосування аналогії закону чи аналогії права;

2) змісту норм іноземного права згідно з їхнім офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування, доктриною у відповідній іноземній державі» [1].

З усіх інших питань такі експертно-правові висновки надаватися не можуть. Наочною ілюстрацією відповідної тези може слугувати позиція, що була сформульована в Постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 01 липня 2020 р. (справа № 640/8980/19), де зазначалося таке: «Щодо клопотання позивача про врахування відомостей, які містяться в науково-правовому експертному висновку, підписаному (1) завідувачем кафедри адміністративного права й адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктором юридичних наук, професором, членом-кореспондентом НАПрН України, членом Науково-консультативної ради при Верховному Суді Настюк В.Я.,

(2) професором кафедри цивільного права Навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», доктором юридичних наук, професором, членом Науково-консультативної ради при Конституційному Суді України Кострубою А.В., (3) директором Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, доктором юридичних наук, старшим науковим співробітником Батиргареевою В.С. щодо процедури адміністративного оскарження податкових повідомлень-рішень», то суд звертає увагу на таке <...> Як вказано вище, цей висновок експертів у галузі права стосується питань застосування лише чинного законодавства України, а тому через імперативні норми КАС України не може братися Судом до уваги» [6]. Тобто в такому випадку науковий висновок навіть не був взятий судом до уваги із суто формально-юридичних причин.

Висновки. Отже, джерела «м'якого права» можуть застосовуватися судами під час розв'язання податкових спорів. Такого роду джерела можуть виконувати два завдання:

1) доповнювати аргументацію суду, тим самим концептуалізуючи саму правову позицію;

2) виступати як один з інструментів подолання негативних явищ у праві.

У податкових спорах джерела «м'якого права» в основному виконують роль засобу додаткової аргументації. Водночас через останні тенденції із закріплення на законодавчому рівні оцінних понять можна спрогнозувати зростання ролі джерел «м'якого права», зокрема науково-правових висновків, як інструменту розв'язання питань, пов'язаних із неоднозначним тлумаченням нормативних приписів.

Статтю присвячено комплексному дослідженню особливостей застосування джерел «м'якого права» під час вирішення податкових спорів. Визначено особливості впливу джерел «м'якого права» на формування судової доктрини. Не зважаючи на те, що джерела «м'якого права» не мають обов'язкової сили до застосування, вони все ж таки відіграють не останню роль під час вирішення судових спорів. Судді нерідко застосовують «м'яке право» під час формування судової аргументації. Відповідно, джерела «м'якого права» виконують допоміжну функцію, яка є своєрідним інструментом, що застосовується під час розв'язання комплексних проблем (подолання колізій, заповнення прогалів, неоднозначного тлумачення оцінних понять тощо). Проаналізовано й вивчено роль джерел «м'якого права» під час формування судової доктрини з розв'язання податкових спорів. Як дослідницьку мету автор розглянув особливості реалізації джерела «м'якого права» під час розв'язання завдань, які виникають у судовій практиці. До таких завдань слід віднести доповнення аргументації суду, який тим самим концептуалізує свою правову позицію. Крім цього, джерела «м'якого права» є інструментом подолання негативних явищ у праві. У статті звернено увагу на перелік джерел «м'якого права», які суди використовують під час розв'язання податкових спорів, і детальний аналіз кожного різновиду таких джерел. До переліку джерел «м'якого права», які використовуються судами під час розв'язання податкових спорів, належать: резолюції міжнародних організацій; висновки міжнародних неурядових організацій; науково-правові висновки. Зазначено, що резолюції міжнародних організацій і висновки міжнародних неурядових організацій є авторитетними

джерелами права. Водночас такого роду авторитетність є як змістовною, так і формальною. Змістовна авторитетність полягає в комплексності й послідовності висновків, сформульованих у таких рекомендаційних актах. Щодо формальної авторитетності, то вона криється в сприйнятті вагомості самої організації, яка приймає такі резолюції / висновки. Коли ж йдеться про науково-правові висновки, то тут слід розглядати насамперед висновки, джерелом яких є національна наукова правова доктрина.

Ключові слова: «м'яке право», джерела «м'якого права», судові доктрини, податкове право, судова практика.

Smychok Ye. Sources of “soft law” and their influence on the formation judicial doctrine

The article is devoted to a comprehensive study of the peculiarities use of sources of “soft law” in resolving tax disputes. The peculiarities influence of the sources of “soft law” on the formation judicial doctrine are determined. Although “soft law” sources are not binding, they still play an important role in resolving litigation. Judges often use “soft law” in formulating judicial arguments. Accordingly, the sources of “soft law” perform a supporting function, which is a kind of tool used in solving complex problems (overcoming conflicts, filling gaps, ambiguous interpretation of valuation concepts, etc.). The role of sources of “soft law” was been analyzed and studied in the formation of judicial doctrine for resolving tax disputes. As a research goal, the author considered the peculiarities of the implementation of the “soft law” in solving problems that arise in judicial practice. For such tasks should be include supplementing the arguments of the court, which therefore conceptualizes its legal position. In addition, the sources of “soft

law” are tool to overcome the negative phenomena in law. The article draws attention to the list of sources of “soft law” that courts use in resolving tax disputes and a detailed analysis of each type of such sources. The list of sources of “soft law” used by courts in resolving tax disputes includes resolutions of international organizations, conclusions of international non-governmental organizations, scientific and legal conclusions. It was be noted that the resolutions of international organizations and the conclusions of international non-governmental organizations are authoritative sources of law. Moreover, this kind of the authority is both substantive and formal. Substantive authority lies in the complexity and consistency of the conclusions formulated in such commendatory acts. As for formal authority, it lies in the perception of the importance of the organization itself, which adopts such resolutions / conclusions. When it comes to scientific and legal conclusions, then we should consider first the conclusions whose source is the national scientific legal doctrine.

Key words: “soft law”, sources of “soft law”, court doctrines, tax law, case law.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV (у редакції від 18 липня 2020 р.) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

2. Матвеева Т.В. К вопросу о «мягком праве» в регулировании международных частноправовых отношений. Государство и право. 2005. № 3. С. 62–71.

3. Муратова О.В. Акты «мягкого» права как регуляторы частноправовых отношений. Журнал зарубежного законо-

дательства и сравнительного правоведения. 2015. № 4 (53). С. 627–633.

4. Окрема думка (спільна) від 21 січня 2020 р. (справа № 820/11382/15) до постанови Верховного Суду у складі Палати з розгляду справ щодо податків, зборів, інших обов'язкових платежів Касаційного адміністративного суду / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87363996>.

5. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 15 травня 2019 р. (справа № 825/1496/17) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82119034>.

6. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 01 липня 2020 р. (справа № 640/8980/19) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90264357>.

7. Ухвала Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26 грудня 2019 р. (справа № 826/12108/18) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86717755>.

8. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 06 липня 2020 р. (справа № 818/1345/16) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90213020>.

9. Фогельсон Ю.Б. Мягкое право в современном правовом дискурсе. Журнал российского права. 2013. № 9 (201). С. 43–51.

10. Чеховская С.А. «Мягкое» корпоративное право: постановка проблемы. Предпринимательское право. 2012. № 4. С. 8–12. URL: <https://center-bereg.ru/b2936.html>.

11. Шокіна О.О. «М'яке право» у системі регулювання корпоративних відносин. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UIRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=tipp_2018_2_12.

